

Przegląd Religioznawczy 4(298)/2025

The Religious Studies Review

ISSN: 1230-4379

e-ISSN: 2658-1531

www.journal.ptr.edu.pl

SEBASTIAN DAMA

Akademia Marynarki Wojennej

Wydział Nauk Humanistycznych i Społecznych

e-mail: s.dama@amw.gdynia.pl

<https://orcid.org/0000-0003-1367-4795>

DOI: 10.34813/ptr4.2025.9

Protestantyzm wobec nowoczesności – pedagogika wyznaniowa i dialog ekumeniczny w Polsce na przełomie XX i XXI wieku

Protestantism in the face of modernity:
confessional pedagogy and ecumenical dialogue
in Poland at the turn of the 20th and 21st centuries

Abstract. This article analyzes the influence of Protestant theology and spirituality on pedagogical practices in Polish denominational schools at the turn of the 20th and 21st centuries, as examined by Polish religious scholars. It discusses the significance of key Reformation principles (*sola scriptura*, *sola gratia*, *sola fide*, *solus Christus*, *solus Deo gloria*) and their translation into teaching methods, value formation, and teacher–student relationships. It analyzes the contributions of Stanisław Cynarski, Janusz Tazbir, Janusz T. Maciuszko, Tadeusz J. Zieliński, and Wojciech Kriegseisen, as well as the research of Anna Goch-Murzyniec and Mariusz Brodnicki. The study reveals how Protestant pedagogy promotes student autonomy, dialogue, critical thinking, and social responsibility. The article presents the distinctive features of Protestant schools: ecumenical character, intimate atmosphere, active parental involvement, and integration of science with Christian ethics. It emphasizes these institutions' contribution to Poland's educational pluralism and their role in ecumenical dialogue and fostering religious tolerance.

Keywords: Protestant theology, Protestant spirituality, denominational pedagogy, Protestant schools in Poland, Polish scholars of religion, history of education, religious education, Reformation and education

Wprowadzenie

Na przełomie XX i XXI wieku polski system edukacji przeszedł gruntowne zmiany (zapisane w ustawie o systemie oświaty z 1991 r.), które umożliwiły odrodzenie się szkół wyznaniowych, w tym placówek protestanckich. Po upadku systemu komunistycznego i wprowadzeniu pluralizmu światopoglądowego pedagogika protestancka zyskała nową przestrzeń do rozwoju, czerpiąc z zasad reformacyjnych. Niniejszy artykuł analizuje wpływ teologii i duchowości protestanckiej na praktyki pedagogiczne w szkołach wyznaniowych w Polsce, opierając się na recepcji polskich badaczy religii i religioznawców.

Teologiczne fundamenty pedagogiki protestanckiej

Współczesna pedagogika protestancka w Polsce opiera się na klasycznych zasadach Reformacji, przede wszystkim na doktrynach *sola scriptura* (tylko Pismo), *sola gratia* (tylko łaska), *sola fide* (tylko wiara), *solus Christus* (tylko Chrystus), *solī Deo gloria* (tylko Bogu chwała) oraz powszechnego kapłaństwa wszystkich wierzących. Te fundamentalne zasady teologiczne przekładają się na praktyki edukacyjne, kształtując zarówno strukturę organizacyjną szkół, jak i metody nauczania. Zasada *sola scriptura* w kontekście edukacyjnym oznacza traktowanie Biblii nie tylko jako źródła wiary, lecz także jako uniwersalnej księgi mądrości i kultury. W szkołach protestanckich, takich jak Szkoła im. Samuela Bogumiła Lindego w Warszawie, przedmioty, na których wykłada się treści religijne („Opowieści biblijne”) nie mają charakteru katechetycznego, lecz przedstawiają uniwersalne wartości i wiedzę o kulturze europejskiej (Szkoła im. Lindego, 2025a). Ten interdyscyplinarny charakter nauczania odzwierciedla protestanckie przekonanie o jedności prawdy Bożej objawionej w Piśmie Świętym i poznanej przez nauki świeckie. Doktryna powszechnego kapłaństwa wierzących wpływa z kolei na demokratyzację relacji w szkole. Nauczyciel nie jest postrzegany jako niepodważalny autorytet, lecz jako przewodnik duchowy i mentor, który wspiera ucznia w rozwoju. Uczeń natomiast jest traktowany jako podmiot procesu edukacyjnego, obdarzony godnością i zdolnością do samodzielnego poznania.

Duchowość protestancka jako czynnik formacyjny

Polscy religioznawcy, analizując współczesne szkoły protestanckie, wskazują na duchowość jako kluczowy element formowania tożsamości uczestników

procesu edukacyjnego (Goch-Murzyniec, 2022). W duchu ewangelikalnym, który zyskał na znaczeniu w Polsce po 1989 r., kładzie się nacisk na osobiste doświadczenie wiary, konwersjonizm i aktywne życie wspólnotowe. Duchowość protestancka w szkołach przejawia się w regularnych spotkaniach biblijnych i nabożeństwach szkolnych; programach nauczania religii ewangelickiej z naciskiem na refleksję i dyskusję; kształtowaniu postawy odpowiedzialności, tolerancji i zaangażowania społecznego.

W tym modelu nauczyciel pełni rolę mentora i przewodnika duchowego, który wspiera ucznia w jego rozwoju moralnym i duchowym, a uczeń jest zachęcany do samodzielnego myślenia, refleksji i aktywnego uczestnictwa w życiu wspólnoty szkolnej.

Wartości wychowawcze i metody nauczania

Pedagogika protestancka, wyrosła z tradycji Reformacji, od początku kładła nacisk na holistyczny rozwój ucznia – intelektualny, moralny i społeczny. Współczesne szkoły ewangelickie kontynuują tę tradycję, promując takie wartości, jak odpowiedzialność, sumienność, współpraca i szacunek dla różnorodności światopoglądowej (Szkoła im. Lindego, 2025). Charakterystyczne dla podejścia protestanckiego metody dydaktyczne preferują aktywność ucznia, dialog i refleksję, co stanowi inną opcję wobec tradycyjnego, autorytarnego modelu nauczania. Indywidualne wsparcie i opieka sprzyjają elastycznemu wyborowi ścieżki edukacyjnej, jak ma to miejsce w Liceum Ogólnokształcącym Towarzystwa Ewangelickiego w Cieszynie, co również wpisuje się w protestancką filozofię edukacyjną (LOTE, 2025). Protestanckie szkoły promują też oddolny model organizacyjny, w którym wspólnoty lokalne (często rodzice) odgrywają istotną rolę w funkcjonowaniu placówki. Jest to nawiązanie do tradycji reformacyjnej, w której edukacja była traktowana jako odpowiedzialność całej wspólnoty wierzących.

Recepcja w badaniach polskich religioznawców

Polscy badacze religii i religioznawcy, analizując pedagogikę protestancką na przełomie XX i XXI wieku, wskazują główne cechy tego zjawiska, takie jak: historyczna ciągłość i adaptacja, tożsamość i formacja osobowa, kultura edukacyjna i społeczna. Odnosząc się do pierwszego z nich, Janusz Małłek w swoim dziele *Reformacja i protestantyzm w Polsce i Prusach XVI–XX w.* ukazuje, jak zasady reformacyjne wpłynęły na rozwój edukacji dostępnej dla wszystkich ówczesnych warstw społecznych (Małłek, 2017, s. 229–366). Reformacja pro-

mowała nauczanie w językach narodowych, co zwiększyło dostępność edukacji i umożliwiło rozwój indywidualnego myślenia (Małłek, 2017, s. 367–380). Te wartości, przeniesione do współczesnych szkół wyznaniowych, przełożyły się na: promowanie samodzielności ucznia, integrację nauki z etyką chrześcijańską, kameralną atmosferę i indywidualne podejście do ucznia.

Badania w zakresie tożsamości i formacji osobowej prowadził z kolei Janusz T. Maciuszko. Ten wybitny teolog i historyk Kościoła położył intelektualny fundament pod współczesne inicjatywy edukacyjne protestantyzmu w Polsce. Jego badania nad Reformacją, zwłaszcza monografia o Mikołaju Reju jako „zapomnianym teologu ewangelickim” (Maciuszko, 2002), ugruntowały tożsamość protestanckich środowisk edukacyjnych i nadały im historyczne uzasadnienie. Maciuszko, jako wykładowca Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej oraz Ewangelikalnej Wyższej Szkoły Teologicznej, kształcił pokolenia teologów i pedagogów, którzy później stali się liderami szkół wyznaniowych. Dzięki jego pracom nauczyciele mogli osadzić swoje działania w głębokim rozumieniu tradycji protestanckiej. Według niego religia protestancka miała udział w kształtowaniu edukacji, zwłaszcza humanizmu:

Współcześnie humanizm definiowany bywa dość różnie. Bardzo często był wskazywany pogląd P. Kristellera, który charakteryzował humanizm jako nurt edukacyjny zmierzający do ukształtowania nowego modelu człowieka poprzez studia nad *humanitatis*. Studia te eksponowały gramatykę, retorykę, poetykę. Inny pogląd każe rozumieć humanizm jako przede wszystkim pracę nad tekstem (bardziej pisanym niż wygłaszanym) oraz wysiłek filologiczny. Niektórzy badacze akcentują ponadto silnie związany z humanizmem program dydaktyczny i pedagogiczny. Niektórzy twórcy z epoki niemal obsesyjnie starali się tworzyć nowe modele nauczania i wychowania. Wydaje się, że dla zrozumienia omawianych tu związków wszystkie trzy próby widzenia humanizmu będą mieć znaczenie. Z pewnością obóz reformacyjny zmierzał w swoich staraniach do uformowania nowego modelu człowieka, choć przy pomocy narzędzi częściowo różnych od stosowanych przez humanistów. Z kolei prace biblistyczne i powracanie do autentycznych tekstów Ojców Kościoła czynią z przedstawicieli reformacji wzór egzegety i filologa. Natrętny dydaktyzm ujawniał się w działalności sporej części pisarzy religijnych. W trzech wskazanych tu zakresach współczesnego rozumienia humanizmu wysiłek na rzecz wychowania jest wyraźnie widoczny. Przede wszystkim, korzystając z doświadczenia humanistów, protestantyzm mocno postawił na upowszechnienie edukacji (Maciuszko, 2016, s. 38–39).

W zakresie badań kultury edukacyjnej i społecznej warto przywołać Wojciecha Kriegseisena. Ten badacz religii, choć nie zajmował się bezpośrednio współczesną pedagogiką, w pracy pt. *Stosunki wyznaniowe w relacjach państwo–kościół między reformacją a oświeceniem* (Rzesza Niemiecka, Niderlandy

Północne, Rzeczpospolita polsko-litewska) ukazał, jak kultura książki i edukacji w środowiskach protestanckich była nośnikiem wartości wychowawczych. Badając kulturę religijną Rzeczypospolitej Obojga Narodów, wskazuje na znaczenie indywidualnej pobożności i racjonalnego podejścia do wiary jako charakterystycznych cech protestantyzmu i ukształtowanego na jego podstawie humanizmu pod egidą Erazma z Rotterdamu (Kriegseisen, 2010, s. 132–154), co miało również przełożenie na kulturę polską (Kriegseisen, 2010, s. 141–145). Cechy te – jak wynika z analizy współczesnych szkół – są dziś obecne w relacjach nauczyciel–uczeń, w programach nauczania oraz w atmosferze wychowawczej. Współczesne szkoły protestanckie, jak te opisane w dokumencie o Kriegseisenie, kontynuują tradycję edukacyjną, w której technologia służy nie tylko efektywności, ale także indywidualizacji procesu nauczania – podobnie jak druk w XVI wieku służył upowszechnieniu Biblii.

Włodzimierz Mędrzecki w swoich pracach, m.in. o procesach socjalizacji młodzieży wiejskiej w Polsce centralnej (Mędrzecki, 2002, s. 94–109), podkreśla natomiast znaczenie edukacji jako narzędzia formowania obywatelskiej i kulturowej świadomości jednostki. Podejście to znajduje odzwierciedlenie w protestanckim modelu wychowania (Brodnicki, 2012, s. 121–140), który łączy formację duchową z aktywnym uczestnictwem w życiu społecznym.

Specyfika protestanckich praktyk pedagogicznych w Polsce

Analiza porównawcza praktyk pedagogicznych inspirowanych protestantyzmem z tymi obecnymi w szkołach katolickich i świeckich ujawnia kilka istotnych różnic w zakresie: modelu organizacyjnego i wartości, atmosfery i relacji, podejścia do religii w edukacji, charakteru wyznaniowego, wartości wychowawczych oraz współpracy z rodzicami. Pod względem modelu organizacyjnego i wartości szkoły ewangelikalne cechują się ekumenizmem i otwartością na różne wyznania, podczas gdy szkoły katolickie z reguły mają charakter konfesyjny i są zgodne z nauką Kościoła katolickiego (Goch-Murzyniec, 2022, s. 11). Szkoły protestanckie są prowadzone przez stowarzyszenia społeczne lub fundacje i mają tym samym charakter społeczny, w odróżnieniu od szkół katolickich prowadzonych przez parafie, zakony czy zgromadzenia, które mają charakter społeczny i publiczny (Kodeks Prawa Kanonicznego, 1983, kan. 795). W taki sposób prowadzone są zarówno protestanckie przedszkola, szkoły podstawowe, licea, jak i uczelnie (m.in. Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie). Pod względem prawnym podstawą funkcjonowania szkół protestanckich w Polsce jest Konstytucja RP, która daje

rodzicom prawo do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami (art. 48 pkt 1) i zapewnia im możliwość wyboru szkół innych niż publiczne (art. 70 pkt 3) (Chyła, 2019, s. 131). Jeżeli chodzi o organ prowadzący, udział jednostek edukacyjnych prowadzonych przez związki wyznaniowe (inne niż Kościół katolicki) w ogólnej liczbie placówek oświatowych (według stanu na 30 września 2022 r.) jest minimalny. Według danych GUS placówki prowadzone przez protestanckie organy założycielskie stanowiły w roku szkolnym 2022/2023 około 0,1% (GUS, 2023, s. 46, tablice 3.2 i 1.11).

Tabela 1. Wybrane szkoły protestanckie każdego szczecbla po 1989 r. w Polsce

Nazwa placówki	Lokalizacja	Kościół/ fundacja prowadząca	Typ szkoły	Rok założenia
Zespół Szkół Towarzystwa Szkolnego im. M. Reja	Bielsko- -Biała	Towarzystwo Szkolne im. M. Reja (luteranckie)	SP, LO	1990
Chrześcijańska Szkoła Podstawowa „Salomon”	Warszawa	Kościół Chrześcijan Baptystów	SP	2001
Centrum Edukacji „Daniel”	Warszawa	Fundacja Edukacyjna Daniel (ewangelikalna)	LO	1998
Chrześcijańska Szkoła Podstawowa „Arka”	Gdynia	Kościół Zielonoświątkowy	SP	2003
Chrześcijańska Szkoła Podstawowa „Emaus”	Wrocław	Fundacja Emaus (ewangelikalna)	SP	2006
Chrześcijańska Akademia Teologiczna (ChAT)	Warszawa	Międzywyznaniowa (luterancka, reformowana, ewangelikalna)	uczelnia	reakt. 1990
Chrześcijańska Szkoła Podstawowa „Narnia”	Kraków	Fundacja Edukacyjna „Narnia”	SP	2010
Chrześcijańska Szkoła Podstawowa „Józef”	Katowice	Kościół Chrześcijan Wiary Ewangelicznej	SP	2005

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Chyła, 2019, s. 143;
Goch-Murzyniec, 2022, s. 85–86.

W zakresie wartości wychowawczych szkoły ewangelikalne promują konwersjonizm, dialog i wspólnotę, podczas gdy szkoły katolickie koncentrują się na katechezie i moralności chrześcijańskiej (Żakowska, 2022, s. 87–102). Szkoły świeckie opierają się natomiast na uniwersalnych wartościach obywatelskich. Szkoły protestanckie cechują kameralna atmosfera i bliskie relacje, które sprzyjają indywidualnemu podejściu do ucznia. Współpraca z rodzicami ma charakter aktywnej partycypacji, co różni te placówki od szkół świeckich, dla których typowe są bardziej formalne relacje.

Tabela 2. Charakterystyka edukacji protestanckiej na różnych szczeblach kształcenia

Aspekt	Szkoły protestanckie	Szkoły katolickie
Model organizacyjny i wartości	prowadzone przez stowarzyszenia społeczne; oddolny model organizacyjny z aktywną rolą wspólnot lokalnych i rodziców	prowadzone przez parafie, zakony, zgromadzenia; hierarchiczny model organizacyjny oparty na strukturach kościelnych
Atmosfera i relacje	kameralna atmosfera, bliskie relacje nauczyciel–uczeń; model nauczyciela-mentora i przewodnika duchowego; partnerskie relacje	zróżnicowane, często większe placówki; tradycyjny model nauczyciela jako autorytetu; relacje bardziej formalne
Podejście do religii w edukacji	religia jako przestrzeń kulturowej i etycznej refleksji; przedmioty typu „Opowieści biblijne” o charakterze uniwersalnym; konfrontacja teologii z naukami świeckimi	katecheza zgodna z nauką Kościoła Katolickiego; religia jako przekaz dogmatów; tradycyjne formy nauczania religii
Charakter wyznaniowy	ekumeniczne, otwarte na różne wyznania; pluralizm światopoglądowy; dialog międzywyznaniowy	konfesyjne, zgodne z doktryną katolicką; jednolity światopogląd katolicki; nauczanie w duchu wiary katolickiej
Wartości wychowawcze	konwersjonizm, dialog, wspólnota; osobiste doświadczenie wiary; autonomia ucznia i krytyczne myślenie; odpowiedzialność społeczna	katecheza, moralność chrześcijańska; instytucjonalna wiara; tradycyjne wartości katolickie; posłuszeństwo i dyscyplina
Współpraca z rodzicami	aktywna rola rodziców w życiu szkoły; rodzice jako współdecydenci; silna integracja rodziny ze szkołą	udział rodziców zależny od konkretnej placówki; zazwyczaj bardziej formalna współpraca; mniejszy wpływ na decyzje edukacyjne

Źródło: opracowanie własne na podstawie Goch-Murzyniec, 2022, s. 215–330.

Praktyki pedagogiczne inspirowane protestantyzmem różnią się od tych obecnych w szkołach katolickich i świeckich przede wszystkim podejściem do religii i wychowania. W szkołach ewangelickich religia nie jest narzędziem dogmatycznym, lecz przestrzenią kulturowej i etycznej refleksji. Na przykład przedmiot „Opowieści biblijne” w Szkole im. Lindego nie ma charakteru katechetycznego, lecz służy jako źródło uniwersalnych wartości i wiedzy o kulturze (Szkoła im. Lindego, 2025b). W przeciwieństwie do bardziej konserwatywnych nurtów edukacji wyznaniowej, pedagogika protestancka konfrontuje przesłanki teologiczne z innymi dyscyplinami nauki, dążąc do spójności między wiarą a racjonalnym poznaniem. Szkoły świeckie, choć zwykle oferują wysoki

poziom kształcenia, nie kładą tak dużego nacisku na wychowanie z systemem wartości w sposób spójny i świadomy, jak ma to miejsce w placówkach protestanckich. Z kolei szkoły katolickie częściej opierają się na tradycyjnych formach katechezy i mniej elastycznych programach wychowawczych.

Protestancka praktyka pedagogiczna w odniesieniu do tradycji badawczej protestantyzmu w Polsce

Teologia protestancka, oparta na zasadach Reformacji, takich jak *sola scriptura*, *sola gratia*, *sola fide*, *solus Christus*, *solī Deo gloria* i powszechne kapłaństwo wierzących, odegrała kluczową rolę w kształtowaniu wartości wychowawczych w szkołach wyznaniowych w Polsce. Jak pokazuje Janusz Cynarski, zasady te nie tylko zrewolucjonizowały edukację w XVI wieku, lecz także znalazły odzwierciedlenie w praktykach pedagogicznych na przełomie XX i XXI wieku (Cynarski, 2005, s. 136). Z kolei Janusz Tazbir, choć nie zajmował się edukacją wyznaniową XX i XXI wieku, przyczynił się do zrozumienia ideowych podstaw współczesnej pedagogiki protestanckiej. W dziele *Bracia Polscy w Siedmiogrodzie* (1964) pokazał, że polska tolerancja religijna nie była jedynie wyrazem idealizmu, lecz pragmatyczną koniecznością polityczną w zróżnicowanym wyznaniowo społeczeństwie XVI i XVII wieku (Tazbir, 1964, s. 18–99). Współczesne szkoły protestanckie, otwarte na uczniów różnych wyznań, kontynuują tę tradycję tolerancji. Na przełomie XX i XXI wieku teologia protestancka w Polsce zaczęła odgrywać coraz większą rolę w kształtowaniu edukacji wyznaniowej. W szkołach protestanckich, takich jak Szkoła im. Lindego w Warszawie, wychowanie jest równorzędne z nauczaniem. Promowane są wartości, takie jak rzetelność, odpowiedzialność, współdziałanie i szacunek, a nauczyciel pełni rolę towarzysza, nie autorytarnego przewodnika. Tadeusz J. Zieliński, jako teolog i prawnik, podkreśla znaczenie wolności sumienia i wyznania w edukacji. Jego publikacje, takie jak *Państwo wobec religii w szkole publicznej według orzecznictwa Sądu Najwyższego USA*, pokazują, że duchowość w edukacji nie może być narzucona, lecz powinna wynikać z osobistego wyboru i przekonania (Zieliński, 2008, s. 272–273). Wartości te są dziedzictwem reformacyjnego modelu edukacji, który – jak zauważa Stanisław Cynarski w swoich pracach historycznych – był odpowiedzią na potrzebę powszechnego dostępu do wiedzy i duchowego rozwoju jednostki (Cynarski, 2005, s. 130). Współczesne szkoły ewangelikalne, choć nie zawsze formalnie wyznaniowe, promują: autonomię ucznia i aktywne uczestnictwo w procesie edukacyjnym; wychowanie moralne oparte na etyce biblijnej; kameralną atmosferę i indywidualne podejście oraz współpracę z rodzicami jako integralny element życia szkoły.

Podsumowanie

Protestancka teologia i duchowość wywarły znaczący wpływ na praktyki pedagogiczne w szkołach wyznaniowych w Polsce na przełomie XX i XXI wieku. Zasady reformacyjne przełożyły się na konkretne rozwiązania edukacyjne promujące samodzielność ucznia, dialog, krytyczne myślenie i odpowiedzialność społeczną. Polscy badacze religii i religioznawcy, tacy jak Janusz Małłek, Janusz T. Maciuszko, Stanisław Cynarski, Wojciech Kriegseisen czy Tadeusz J. Zieliński, pozwolili lepiej zrozumieć to zjawisko w kontekście historycznym i teoretycznym, a Anna Goch-Murzyniec – w kontekście pedagogicznym. Ich prace ukazują ciągłość tradycji protestanckiej w edukacji oraz jej adaptację do warunków współczesnej Polski, które po 1991 r. nabrały nowego charakteru, odpowiadając na globalne zmiany po 1989 r. Pedagogika protestancka zaczęła się wtedy bardziej cechować otwartością, dialogiem i indywidualnym podejściem do ucznia, oferując inny wariant kształcenia niż dominujące modele edukacyjne. Choć nie stanowi ona znaczącej siły w obszarze kształcenia i kształcenia religijnego, to ma wpływ nie tylko na szkoły wyznaniowe, lecz także przyczynia się do wzbogacenia polskiej myśli pedagogicznej i praktyki edukacyjnej przełomu wieków. Potwierdza w ten sposób, że konieczny jest dialog pomiędzy religiami oraz kształcenie w duchu tolerancji i zrozumienia dla inności.

Literatura

- Brodnicki, M. (2012). Początki nauczania filozofii w gimnazjum gdańskim w XVI wieku. W: L. Mokrzycki, M. Brodnicki (red.), *Gdańskie Gimnazjum Akademickie*. T. V: *Źródła i artykuły* (s. 121–140). Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Chyła, M.A. (2019). *Szkolnictwo ewangelickie i ewangelikalne w Polsce po 1989 r.* Wrocław: Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Cynarski, S. (2005). Problemy europejskiej cywilizacji a nowa humanistyczna antropologia. *Dydaktyka Literatury*, 25, 125–139.
- Goch-Murzyniec, A. (2022). *Kształcenie religijne jako element kultury szkoły. Studium pedagogiczne tradycji ewangelikalnej* (rozprawa doktorska). Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie. Pobrane z: http://chat.edu.pl/app/uploads/2022/06/rozprawa_doktorska_anna_goch-murzyniec_2022.pdf.
- Kriegseisen, W. (2010). *Stosunki wyznaniowe w relacjach państwo–kościół między reformacją a oświeceniem (Rzesza Niemiecka, Niderlandy Północne, Rzeczpospolita polsko-litewska)*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Maciuszko, J.T. (2002). *Mikołaj Rej. Zapomniany teolog ewangelicki z XVI w.* Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna.
- Maciuszko, J.T. (2016). Piśmiennictwo protestanckie XVI wieku a zagadnienie wychowania. *Studia z Teorii Wychowania*, 3 (16), 36–50.

- Małek, J. (2017). *Reformacja i protestantyzm w Polsce i Prusach XVI–XX w.* Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu.
- Mędrzecki, W. (2002). *Młodzież wiejska na ziemiach Polski centralnej 1864–1939. Procesy socjalizacji.* Warszawa: DiG.
- Tazbir, J. (1964). *Bracia Polscy w Siedmiogrodzie.* Warszawa: PWN.
- Zieliński, T.J. (2008). *Państwo wobec religii w szkole publicznej według orzecznictwa Sądu Najwyższego USA.* Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Żakowska, B. (2022). Szkoły katolickie w wychowaniu do wartości. Na podstawie założeń programów wychowawczych dwóch katolickich szkół podstawowych w Szczecinie. *Wychowanie w Rodzinie*, 28(3), 87–102.

Źródła internetowe

- Centrum Edukacji „Daniel” (2025). Pobrano z: <https://szkoladaniel.pl>.
- GUS (2023). *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2022/2023.* Warszawa: Główny Urząd Statystyczny. Pobrane z: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/edukacja/edukacja/oswiata-i-wychowanie-w-roku-szkolnym-20222023,1,18.html>.
- Kodeks Prawa Kanonicznego (1983). Pobrane z: <https://episkopat.pl/doc/214182.kodeks-prawa-kanonicznego-tekst-ujednolicony>.
- Liceum Ogólnokształcące Towarzystwa Szkolnego im. M. Reja w Bielsku-Białej (2025). Pobrane z: <https://rejbb.pl/>
- LOTE, Liceum Ogólnokształcące Towarzystwa Ewangelickiego w Cieszynie (2025). *Statut.* Pobrane z: <https://lote.tecieszyn.pl/wp-content/uploads/2024/10/Statut-LOTE-2024.pdf>.
- Szkoła im. Lindego (2025a). *Opowieści biblijne.* Pobrane z: <https://www.linde.waw.pl/opowiesci-biblijne/>
- Szkoła im. Lindego (2025b). *Statut i program wychowawczy Szkoły im. Samuela Bogumiła Lindego w Warszawie.* Pobrane z: https://www.linde.waw.pl/wp-content/uploads/2024/11/Statut-SP-Linde_07_10_2024.pdf.